

Aziz Mahmud
Hüdayi'nin türbedeki
sandukası

Aziz Mahmud Hüdayi'nin Kur'an'a vukufiyeti ve ayetlerden istifade metodu (Divân örneği)

PROF. DR. ALİ AKPINAR

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

*

A. Şiir ve Nesirde Kur'ân Âyetlerinden İktibas

Kur'an âyetleri, tarih boyunca müslümanların yazışmalarında, yazılı eserlerinde, vaaz ve nasihatlerinde olduğu gibi, günlük konuşmalarında da temel referans olmuştur. Müslümanlar davranışlarını düzenlerken kendilerini Kur'an'dan dayanaklar arama zorunda hissetmişlerdir hep. Nitekim tarihte iki müslüman grup arasında cereyan eden Sıffin savaşının seyrini değiştiren de pankartlarda yazılı Kur'an âyetleri idi.¹

Peygamberimiz (s.a.v.) hem hadislerinde, hem yabancı devlet başkanlarına yazdığı mektuplarında Kur'an âyetlerinin tamamını yahut bir kısmını yazarak kullanmıştır. Buradan hareketle ilim adamlarımız, şiirde, nesirde Kur'an âyetlerinin kullanılmasını câiz görmüşlerdir.

Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadislerinde bize, Kur'an'ı tanıtırken şöyle buyurur: *"..Kur'an ile konuşan doğru söylemiş olur, onunla amel eden sevap kazanır, onunla hüküm veren adaletli davranmış olur, ona çağıran dosdoğru yolu göstermiş olur."*² Hadisteki "Kur'an ile konuşan.." ifadesi, "Kur'an'ın haber verdiğini söyleyen, onun haberlerini kabullenip doğrulayan ve onun ölçüleri doğrultusunda söz söyleyen" diye anlaşılmıştır.³

Başta Hz. Peygamber(s.a.v.) kendisi ve tarih boyunca müslümanlar Kur'an ile hemhal olmuşlar, onu çokça okumuşlar ve sonuçta Kur'an onların hayatlarını kuşatmış; artık onlar Kur'an âyetleriyle konuşur olmuşlar ve ona göre yaşamışlardır. Allah Kelâmı onların yaşayış ve konuşmalarının alt yapısını oluşturmuştur. Kur'an'ın konu zenginliği, eşsiz güzellikteki üslubu Kur'an âyetleri ile konuşma sanatını kolaylaştırmış ve yaygınlaştırmıştır.

İlim adamlarımız, konuşma ve yazı alanında Kur'an âyetlerini kullanmayı câiz görürken, takdim, te'hir, hareke ve i'rab gibi ufak bazı değişiklikler yaparak âyet parçalarını, şiirde kullanmakta da bir sakınca görmemişlerdir. İlk dönem ilim adamları, Kur'an âyetlerini, yahut hadisleri “Allah Teâlâ Kur'an'da şöyle buyuruyor”, “Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyuruyor” demeksizin şiirde yahut nesirde kullanma işine “**tazmin**” (ekleme / katma), sonrakiler ise “**iktibas**” (alıntılama) adını vermişlerdir. Mâlikilerden *Ebû Bekir Bakillânî* ise, Kur'an âyetlerini şiirde kullanmayı hoş görmeyen, nesirde kullanmakta ise bir sakınca görmeyen ilim adamlarındandır.⁴ Bir mısrai, yahut mısraın bir kısmı başka lisan ile yazılmış şiirlere *mülemma*, veya *telmi* adı verilmiştir.⁵

Hitabet ve vaazlarda iktibas **makbûl**, şiirde **mubah**, faili Allah olan ifadelerde fiili başkalarına nispet ederek yahut âyet parçalarını şiirde boş şeylere alet etmek ve şehvi şeyleri anlatmak için kullanmak **merdûd** sayılmıştır.⁶ Burada dikkat edilmesi gereken, iktibası yapan kişinin alıntıladığı ifadenin Allah kelâmı olduğunun bilincinde olması, âyetin mânasını çarpıtmadan ve şiirde vezne uyduracağım diye herhangi bir zorlamaya girmeden kullanmasıdır. Bunlara riâyet etmek kaydıyla şiirde ve nesirde iktibas, sözü destekleyip daha etkili hale getirdiği, edip için hazır ve çok veciz ifadelerle anlatım imkânı sağladığı için tavsiye edilmiştir. Çünkü pek çok ilim adamı bunu yapmıştır.

Öte yandan Kur'an ifadelerini dünyevî işleri anlatmak için kullanmak hoş görülmemiştir. Sözgelimi, beklemediği bir zamanda karşılaştığı arkadaşına hitaben “*Ey Mûsâ, takdire göre geldin!*”⁷ âyeti ile cevap vermek gibi. Aynı şekilde Kur'an'da geçen meselleri değiştirerek kullanmak da hoş karşılanmamıştır. “*Hiç şüphesiz, yuvaların en çürüğü örümceğin evidir*”⁸ ifadesini “*Bu, örümcek evinden daha zayıftır*” şeklinde değiştirerek kullanmak gibi.⁹

B. Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Hayatı

Azîz Mahmud Hüdâyî¹⁰ (950/1543 Sivrihisar (aslen Şereflikoçhisarlı)-1038/1628 Üsküdar)

Celvetiyye tarikatının kurucusu, zühdü, ibadeti ve dinî şiirleriyle şöhrat bulmuş sûfi. Nâzırzade, Nureddinzâde Muslihuddîn Efendi, Kerîmuddîn el-Halvetî, Muhyiddîn Üftade'den dersler aldı. Pek çok Osmanlı padişahının (Kanuni ile IV. Murad arasında 8 padişah) devrini gördü, pek çok müride mürşitlik yaptı. Bu padişahlardan bir kısmına hükmedercesine emirler veren yüce kişiliği; hükümdarların gazabına uğrayan devlet büyükleri için bir barınak, ona inananlar için manevî bir sığınak olmuştur.¹¹ Padişahlar yanında, Sadrazam Kayserili Halil Paşa, Dilaver Pa-

şa, Hoca Saadeddin Efendi, Sunullah Efendi, Şeyhülislam Hocazâde Esad Efendi, Okçuzâde Mehmed Şâhî Efendi, Sarı Abdullah Efendi, Nevîzâde Atâî, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi müntesipleri arasında yer alan siyaset ve ilim adamlarıdır.

C. Kur'an İle İlgili Eseri ve Divânı

Arapça ve Türkçe yirmi beş eseri bulunan Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Kur'an tefsirine dair eseri *Nefâisü'l-Mecâlis fî Tefsîri Ba'zı'l Âyâtî'l-Kur'âniyye'dir*. Eser, Filibeli İsmail Efendi'nin derlediği üç ciltlik Arapça tefsirdir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü 172-174 nolarında kayıtlıdır. Eserin diğer nüshaları ise Hüdâyî ktp. 267, Selimağa ktp. 575, Süleymaniye, İbrahim Efendi ktp. 481, Âtîf Efendi ktp. 1553, 1554 nolarında kayıtlıdır.¹²

Hüdâyî'nin 39 sohbetten oluşan ve müstensih tarafından kaleme alınan *Nesâih ve Mevâiz* adlı eseri ağırlıklı olarak âyetler ve tefsirlerinden oluşmaktadır. Eserde her sohbet, konu ile ilgili bir âyetle başlamaktadır. Âyetin metninden sonra âyetin meâli verilip tefsiri yapılmakta, âyetin bağlamı üzerinde durulmakta, varsa âyetlerin nüzûl sebepleri verilmektedir. Sohbette ayrıca konuyla ilgili diğer âyetlere de yer verilmektedir. Âyetler açıklanırken âyetle ilgili gramer kaideleri açıklanmış, konuyla ilgili anlatılan kıssalarla sohbetler zenginleştirilmiştir. "Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.." ¹³ âyetiyle başlayan eserin 35. sohbeti "Kitaptan sana vahyolunanı oku.." ¹⁴ âyetiyle başlar. Bu sohbette Allah'ın kitabının lafzının tekrar tekrar okunmasının hikmet ve şerefine deyinildikten sonra onun manasını tefekkür etmenin önemine vurgu yapılır. Lafzını okuyanın sevaba nail olacağı, manasını tefekkür edenin terakkî edeceği, gereğince amel edenin ise karanlık gecede etrafını aydınlatan kandil gibi olacağı anlatılır.. 38. sohbetin ser levhasını "Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllere şifa olan, müminler için rahmet ve hidâyet olan (Kur'ân) geldi" ¹⁵ âyeti oluşturur. Âyetin tefsirinde Kur'ân'ın şeriat ehli, tarikat ehli, ârifler ve hakikat ehli başta olmak üzere farklı seviyelerdeki insanların dertlerine deva olduğu anlatılır.¹⁶

Hüdâyî'nin halîfelerine ve onların şahsında bütün müritlerine yazdığı mektuplar da onun Kur'ân'a vukufiyetini açık bir şekilde görmekteyiz. Sözelimi o, Belgradlı Ali Efendiye gönderdiği iki sayfalık mektubunda beş âyete kısa tefsirleriyle birlikte yer vermiştir. Onun âyetlere işârî yorumlar yüklediği ve zaman zaman bağlamları dışında da kullandığı görülür. Örneğin o, Ashab-ı Kehf'in mağarada uyurlarken sağ ve sollarına çevrildiğini bildiren âyetten "Zikr-i lisânîde sağa ve sola hareket etmenin caizliğini" çıkarabilmiştir.¹⁷

Hüdâyî'nin kaleme aldığı şiirleri *Divân-ı Hüdâyî* veya *İlâhiyât-ı Hüdâyî* adını taşıyan kitaplarda toplanmıştır. Din ve tasavvuf ilkelerini içine alan ve zamanına göre sade bir dil ile yazılan şiirler, koşma ve gazel şeklinde ilâhîlerle kıt'a ve müfredlerden meydana gelen eserde Arapça yazılmış münâcâtlar, Arapça ve Farsça söylenmiş kıt'a ve müfredler bulunmaktadır.¹⁸ Biz, bu çalışmamızda Z. Tezeren tarafından hazırlanan Hüdâyî Divânındaki Kur'ân âyetlerini tespit ettik. Kur'ân âyetlerini nasıl kullandığını ve şiirlerinde Kur'an'da anlatılan konulara nasıl telmihlerde bulunduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Aziz Mahmud Hüdâyi'nin tefsirinden ilk sayfalar

D. Divânında Kullandığı Kur'ân Âyetleri

1. Yüce Allah İle İlgili Kullanımları

Yâ Mâliki yevmi'd-dîn
İhsân ü kerem Senden
Yâ Rahîme'l-Evvâbîn
İhsân ü kerem Senden.¹⁹

**“Bütün hamdler Allah'adır. O Rahman ve Rahimdir, din gününün sahibi-
dir.”²⁰**

Ey Vâhid ü ferd ü Samed
Senden meded Senden meded
Ey lem yekün küfven Ahad
Senden meded Senden meded²¹

**“De ki: O Allah birdir, Allah sameddir. O doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun
hiçbir dengi yoktur.”²²**

Ey padişâh-ı bî-vezîr
İhsân cenâbından Senin
Ey bî-şebîh ü bî-nazîr
İhsân cenâbından Senin.²³

Ey padişâh-ı bî-zevâl
Senden atâ Senden kerem
Ey bî şebîh ü bî-misâ
Senden atâ Senden kerem.²⁴

“Hiçbir şey O’nun gibisi değildir.”²⁵

Olan bu neş’e-i dünyada mûtû râhına sâlik
Olubdur ‘küllü şeyin hâlik’ün sırrı ana hâsıl.²⁶

Bâkiden gayrı ‘küllü şey’ hâlik’
Yogu ko var derdini çekelim.²⁷

Gerçek âşık olsa sâlik
Görünür küllü şey hâlik
Olagör bir mülke mâlik
Kimse elden almaz ola.²⁸

Olub Rıdvânına mâlik
Görünsün ‘küllü şey hâlik’
Erişsin matlaba sâlik
Meded Senden Kerîm Allah.²⁹

Teftanü eyyühe’s-sâlik
Ve indî ‘küllü şeyin hâlik’
Hüve’l-Bâkî hüve’l-Mâlik
Lehü’lfadlû lehü’l-cûd.³⁰

(Anlarsın ey sâlik/Bana göre her şey yok olacak-O’dur bâkî O’dur Mâlik/ Lütuf da O’nun kerem de O’nun.)

“O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.. (Küllü şey’in hâlikün illâ vec-heh)”³¹

Sensin Evvel Sensin Âhir
Varlık Senin buyruk Senin
Sensin Bâtın Sensin Zâhir
Varlık Senin buyruk Senin.³²

Ey Evvel ü Âhir olan
Ey Batun ü Zâhir olan
Ey Hâzır u Nâzır olan
Senden atâ Senden kerem.³³

Hüve’l-Evvel hüve’l-Âhir
Hüve’l-Bâtın hüve’z-Zâhir
Hakk’ı gör her yerde hâzır
Vâsıl olmağa sa’y eyle.³⁴

“O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır. O, her şeyi bilendir.”³⁵

Vahdet-i Hâlik’ı inkar etme
Doğru yolu koyup eğri gitme
Rüşdi olana yeter bu şâhid
İnnemallahü ilâhün vâhıd.³⁶

Vahdet-i Hakk'a gel olma câhıd
'İnnemallahü ilâhün vâhıd'.³⁷

“Allah, ancak bir tek Allah'tır (İnnemallahü ilâhün vâhıd)”³⁸

Tecellâ Rabbüne'l-Mennân
Lehû fi külli yevmin şe'n
Rumûzu eyleyen izân
Maârif ehli yâr ancak.³⁹

“O, her an bir iştendir. (Külle yevmin hüve fi şe'n)”⁴⁰

Lekad ebde'tenâ bi'l-kâfi ve'n-nûn
Teâlâ şânüke ammâ yekûlûn
Olahım lütf u ihsânına makrûn
Kulun Mevla'dan artık yâ kimi var.⁴¹

Sıfâtın tamdır ey Zât-ı bî-çûn
Teâlâ şânüke ammâ yekûlûn.⁴²

“O gökleri ve yeri hak ile yaratandır. ‘Ol’ (kûn =kâf ve nûn)) dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir...⁴³” “Allah, onların söylediklerinden münezzehtir, son derece yüce ve uludur.(Sübhânehû ve teâlâ ammâ yekûlûn)”⁴⁴

Âleme ibret gözüyle bakanlar
Çırağın nûr-i Mevlâ'dan yakanlar
Yerden gökden geçüp Arş'a çıkanlar
Hakka tevhîd ile ermiş erenler.⁴⁵

“Allah, göklerin ve yerin nurudur...”⁴⁶ âyetine telmih yapmıştır.

Zehî Sultan-ı Kâdir âsumânî haymeler kurmuş
Araziyi mihâd etmiş cibâli eylemiş evtâd.⁴⁷

“Biz yeryüzünü bir döşek (mihâd), dağları da bir kazık (evtâd) yapmadık mı?”⁴⁸

Semme vechüllahı fehm ettinse ger
Şeş cihetten bî cihet Canan'a bak.⁴⁹

Tecelli etse envâr-ı kelam-ı 'semme vechüllâh'
Yanardı cümle mevcûdât olurdu perdeler zâil⁵⁰

Sen 'Semme vechüllah' dedin
Hem Zâhir u Bâtın adın
Gâh gösterip gâh gizledin
Aklı odur hayrân eden.⁵¹

Gökçek cemâlin gizleyen
Uşşâkı hayretde koyan
Ey semme vechüllâh diyen
Âşık Seni bulsa n'ola.⁵²

Azîz Mahmud Hüdâyî Câmîinde ism-i Celil

“Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır.(fesseme vechüllah)”⁵³

Kün zâkire’r-Rabbi’r-Rahîm
Hâzâ sıratun müstakîm
Zâkir bulur bâki naîm
İksâr-ı zikrullah ile.⁵⁴

“Öyleyse O’na ibadet edin, işte dostdoğru yol budur. (hâzâ sırâtun müstakîm)”⁵⁵

O Sultandır eden kulların irşâd
Men lem yehdillahü mâ lehû min hâd
Gönül kasrını eder lutf ile âbâd
el-Hamdü lillah eş-Şükrü lillah.⁵⁶

“Allah kimi saptırırsa artık O’nu doğru yola iletcek yoktur (femâ lehû min hâd)”⁵⁷

Tüzzü men teşâü ve
Tüzillü men teşâ’ yâ Rab
Femen vâleyte makbûlün
Ve men âdeyte merdûd.⁵⁸

(Dilediğini azîz edir, dilediğini zelil edersin yâ Rab/ Senin dost olduğun makbuldür, düşman olduğun ise merdûd)

“..Sen dilediğini azîz eder, dilediğini zelil edersin. (Tüzzü men teşâü ve түzillü men teşâ’)⁵⁹

Dedin Sen ey ‘keydi metîn
Vallâhü hayrû’l-mâkirîn’
Zabtındadır dünya vü dîn
Senden Sana sığınırım.⁶⁰

Azîz Mahmud Hüdâyî külliyesinin alemleri

“Doğrusu Benim planım çok sağlamdır.(inne keydî metîn)”⁶¹ “Allah plan yapanların en hayırlısıdır. (Vallahü hayrû’l-mâkirîn)”⁶²

Kemâl-i lütf u ihsânından Allah
Dedi ‘lâ taknetû min rahmetillah’,⁶³
Kemâl-i lütf-ı ihsânından ey Şâh
Dedim ‘Lâ taknetû min rahmetillah’

Bu mânadan kim oldu âgâh
Olubdur rahmet ümîdinde her gâh.⁶⁴

“De ki: Ey kendi aleyhlerinde haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. (lâ taknetû min rahmetillah)”⁶⁵

Lutf u ihsânı Hakkın ihsâyâ kabil mi aceb
Add için cem’ olsa ger ins ü melek şâh ü gedâ.⁶⁶

Buyurdun ‘in teuddû ni’metallah’
Garîk-i nimetindir bende vü şâh
Hüdâyî’ye inâyet eyle her gâh
Sana ya Rabbenâ çok çok şükürler.⁶⁷

Buyurur ‘in teuddû ni’metallah’
Olagör imdi bu manadan âgâh
Hüdâyî nimete şükr eyle her gâh
Gör ihsanını ol Hayy ü Kadîm’in.⁶⁸

Addeylese na’mânı kul
Kâbil değil ihsâyâ ol
Yâ şükre kande bula yol
Mevlâ nice şükredelim.⁶⁹

Hüdâyî nimet-i Mevlâ
Değildir kâbil-i ihsâ.”⁷⁰

“Allah’ın nimetini saymaya kalksanız (Ve in teuddû ni’metallah), onu sayamazsınız (Lâ tuhsûhâ)..”⁷¹

Kalem olup şecerler cümleten hep
Yedi derya ana olsa mürekkebe
Yazılmaz binde bir ihsanın ey Rab
Sana ya Rab nice bin bin şükürler.⁷²

Kalem olsa nebâtât ile eşcâr
Mürekkebe olsa deryalarla enhâr
Yazılmaz nimet-i Sultân-ı Gaffâr
Gör ihsanını ol Hayy ü Kadîm’in.⁷³

Aklâm olup cümle şecer
Deryâ midâd olsa eğer
Yazmayalar cinn ü beşer
Yâ Rabb nice şükredelim.⁷⁴

Olub eşcâr kalem olsa mürekkebe ummân
Lütfunun binde birin yazmağa yoktur imkân.⁷⁵

“Şâyet yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak mürekkebe olsa yine Allah’ın sözleri yazmakla tükenmez..”⁷⁶

2. Kur’an İle İlgili Kullanımları

Anda Kur’ân-ı Azîm etti nüzûl
Şehr-i rahmet buyurur Rasûl
Tâlib-i Hakk’a nasîb ola vüsûl
Geldi hoş lutf ile şehr-i Ramazan.⁷⁷

“Ramazan ayı ki onda Kur’an indirildi...”⁷⁸

Âyine-i Rahmânî
Nur-i pâk-i Sübhânî
Sirr-i Seba’l-Mesânî
Sensin yâ Şefî’allah.⁷⁹

“Andolsun Biz sana tekrarlanan yediyi (seb’a’l-mesânî) ve yüce Kur’an’ı verdik.”⁸⁰

Aziz Mahmud Hüdâyî Câmii içinde İsm-i Nebi

3. Hz. Peygamberle İlgili Kullanımları

Gelsin şefâat isteyen
Bulsun safâ ânı seven
Ol sâhib-i Hulk-ı hasen
Doğduđu ay geldi yine.⁸¹

“Doğrusu sen yüce bir ahlâk üzeresin (Ve inneke lealâ hulukın azîm).”⁸²

Nûrun sirâc-i vehhâc Alemler sana muhtac
Sahib-i tâc ü mi'râc Sensin yâ Rasûlallah⁸³

“Ey peygamber, Biz seni, Allah’ın izniyle bir davetçi ve nûr saçan bir kandil (sirâcen münîrâ) gönderdik.”⁸⁴

Ey menba-ı lütf u cûd
Yerin Makam-ı Mahmud
Yaradılmışdan maksûd
Sensin yâ Habîballah.⁸⁵

Hüdâyî garibe şefaât meded
Sana çünkü Mahmud olubdur makam.⁸⁶

“Gecenin bir kısmında kalkarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. Böylece Rabbinin seni övgüye değer bir makama (makamen mahmudâ) göndereceğini umabilirsin.”⁸⁷

4. İsrâ ve Mi'râc Mucizesiyle İlgili Kullanımları

Şâhidin Leyle-i İsrâ
Sübhanellezî esrâ
Câm'-i cümle esmâ
Sensin yâ Şefî'allah⁸⁸

Sübhânellezî esrâ
Bi'l-Habîbi'l-Mustafâ
Mine'l-Mescidi'l-Harâm
İle'l-Mescid'il-Aksâ.

Sümme evhâ mâ evhâ
Vectebâhü vestafâ.⁸⁹ (Sonra ona vahyettiğini vahyetti ve onu seçkin kıldı.)

“Bir gece kulunu, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götürerek Allah ne yücedir! (Sübhanellezî esrâ) Elbette O, işiten ve görendir.”⁹⁰ ***“Sonra kuluna vahyettiğini vahyetti. (fe evhâ ilâ abdihi mâ evhâ)”***⁹¹

Fe kâne kâbe kavseyni ev-ednâ
Uluvvi şânına eyler şehâdet⁹²

Ânın hakkı ki etdin âna i'tâ
Makam-ı kâbe kavseyni ev ednâ.⁹³

Sidre-i irfan-ı Hakk'ın müntehâsın bulmağa
Âlem-i vahdetde cevlan et ki insanlık budur

Kâbe kavsey'nin Hüdâyî fehmedüb cemiyetin
Vâsıl ol, sirri ev ednâ'a müselmanlık budur.⁹⁴

Kâbe kavsey'n'i geçüp eriş serây-ı vahdete
Sirr-i ev-ednâ Hüdâyî cümleden a'la imiş.⁹⁵

Hüdâyî de ya Mevlâ
Ente'l Aliyyü'l-A'lâ
Gencine-i ev ednâ
Olsun re's-i malimiz.⁹⁶

Kesib dünya vü ukbâdan
Geçir A'la vü ednâdan
Doyır sirr-i ev-ednâ'dan
Meded senden Kerîm Allah.⁹⁷

Kâbe kavsey'n mânasında duyuben
Aceb sirr-i ev-ednâ'ya erem mi?⁹⁸

Ânın hakkı ki etdin âna i'tâ
Makam-ı Kâbe kavseyni ev-ednâ.⁹⁹

Şu cân kim sirr-i ev-ednâya erdi

Beğim ol matlab-ı â'laya erdi
Safây-ı zirvey-i ulyâya erdi
Riâyet eyleyen saff-ı nâili.¹⁰⁰

Ey Hüdâyî bal açıp
Matlabdan yana uçup
Kâbe kavseyni geçip
Bul sirr-i ev-ednâyı.¹⁰¹

Gönül verme bu fânî mülke zinhâr
Yürü var himmetin ukbâya eyle

Ne dünya geç iki âlemden ey yâr
Tedârük Hazret-i Mevlâ'ya eyle

Makâm-ı kâbe kavseyni güzer et
Teveccüh sirr-i ev-ednâya eyle.¹⁰²

“Sonra yaklaştı, daha da yaklaştı. O kadar ki iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu (Fe kâne kâbe kavseyni ev-ednâ).”¹⁰³

Arş-ı a'zam cilve-gâh iken sana
Seyrine Sidre ola mı müntehâ.¹⁰⁴

“Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü.”¹⁰⁵

5. Diğer Peygamberlerle İlgili Kullanımları

Kalb-i Âdem mazhar-ı envâr-ı Hak olduğuna
Secde-i şükür eylemezsen ayn-ı şeytanlık budur.¹⁰⁶

“Hani Biz, meleklere: Adem'e secde edin, demiştik, hepsi secde ettiler İblis hariç. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kafirlerden oldu.”¹⁰⁷

Hullet ki nârı nûr ede berd ü selâm olur
Âşık ki sâdık ola ana azb olur azâb.¹⁰⁸

Nârını ettin Halil'ine gülzâr
Dağ u taş eyledi su üzre karar.¹⁰⁹

Habib'e emrin ile hısn olup gâr
Halil'e gülşen oldu nâr
Zâifin eylesen derdine timâr
Ne var ey dertlere dermân eden Dost.¹¹⁰

Âteşi gülşen edib düşmeni yâr eden O'dur
Umarız lütf u inâyet ede Mevlâ-yı Kerîm.¹¹¹

Kiminin derdine timâr edersin
Kimine ateşi gülzâr edersin
Kimini Mustafa Muhtâr edersin
Senindir kul senindir hükm efendi.¹¹²

“Ey ateş, İbrahim için serin ve selamet ol (Yâ nâru kûnî berden ve selâmen alâ İbrâhîm).”¹¹³

Tûra tecellî eyleyib
Diller tesellî eyleyib
Musa'ya deyib 'len terân'
Ol vech ile ihsan eden.¹¹⁴

“Musa, tayin ettiğimiz vakitte Tûr'a gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim bana kendini göster de seni göreyim’ dedi. Rabbi ‘Sen beni asla göremeyeceksin..’(Len terânî) dedi.”¹¹⁵

Ol Mecmau'l-bahreyn olur
Musâ ile Hızır bilir
Her katrede deryâ bulur
Ummâna ermek isteyen.¹¹⁶

“Bir zaman Musa genç adamına şöyle demişti: ‘Durup dinlenmeyeceğim, ta iki denizin birleştiği yere (mecmea'l-bahreyn) kadar varacağım, yahut senerce yürüyeceğim.’”¹¹⁷

6. İnsanın Yaratılışı, Sorumluluğu ve Amelleriyle İlgili Kullanımları

Kim ki ezel dedi belâ
Andan irag oldu belâ
Allahü yef'alü mâ yeşâ
Kul neylesin yâ Rabbenâ.¹¹⁸

Kamu ervâh Elest bezmine yetti
Hitab-ı Hakk'ı hep cümle işitti
Ya niçin her biri bir yola gitti
Hüdâ birdir bu çok yollar nedendir¹¹⁹

Yeter müstağrak-ı bezm-i elest ol
Gel ey derd ehlinin dermanı bülbül.¹²⁰

“Elbette Allah dilediğini yapar (İnnallahe yef'alü mâ yeşâ)”¹²¹ “Rabbin Ademogullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve şöyle dedi: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Onlar da, elbette (belâ), biz buna tanık olduk...dediler.”¹²²

Kande buldun ahsen-i takvîmi sen
Kanden alır feyzi işbu cân ü ten.¹²³

Andolsun ki Biz insanı en güzel bir biçimde (Ahsen-i takvîm) yarattık.”¹²⁴

Yer ü gök çekmediği haml-i kebîr
Götürür anı bu insan-ı sağîr
Yardım eyle ana ey Rabb-i kadîr
Kerem et ey ulu Mevlâ kerem et.¹²⁵

“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmek-ten çekindiler, korktular. Onu insan yüklendi, doğrusu o çok zalim ve çok ca- hildir.”¹²⁶

Enbiyâ vü evliyâ lütfunla olmuş sâbikûn
Sen Hüdâyî kulunu zamm eyle ol sâbıklara.¹²⁷

“Hayırda önde olanlar hep öndedirler. (Vessâbikûne’s-sâbikûn)”¹²⁸

Câhidû fi’llahi yâ ehle’s-salâh
İnne’l ömre’l-mer’i yemzî ke’r-riyâh¹²⁹ (Ey iyiler, Allah yolunda çalışıp çabala-
yın, zira kişinin ömrü rüzgar gibi uçup gidiyor.)

“Allah uğruna hakkını vererek cihâd ediniz (ve câhidû fillahi)”¹³⁰

Âkıl isen hayra sa’y et daima
Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ.¹³¹

Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ
Fectehid fi’llahi in şî’te’l-felâh.¹³² (İnsan için ancak çalıştığı vardır, o halde sen
de kurtulmak istiyorsan Allah yolunda çalışıp gayret et.)

Vectehid fi hayrin dâimen
Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ.¹³³ (Hep hayırda çalış çabala, zira insan için ancak
çalıştığı vardır.)

**“İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. (Ve en leyse li’l-insâ-
ni illâ mâ seâ)”¹³⁴**

Men amile sâlihan ev kâle hayran
Fallahü hayran yerahû ve yesmeuh
İleyhi yes’adü’l-keleimü’t-tayyib
Ve’l-amelü’s-sâlih yerfeuh.¹³⁵ (Kim sâlih amel işler, yahut hayır söylerse, elbette
Allah hayrı görür ve işitir. O’na yükselir güzel söz ve salih amel o sözü O’na yü-
celtir.)

**“O’na ancak güzel sözler yükselir. Onları da Allah’a salih amel ulaştırır.(
İleyhi yasadü’l-keleimü’t-tayyib ve’l-amelü’s-sâlih yerfeuh)”¹³⁶**

Hak yolunda çalışırsa bir kişi
Ânı zâyî’ eylemez Kâdir Hüdâ.¹³⁷

**“Onların amellerinden hiçbir şey eksiltmedik.”¹³⁸ “Eğer Allah’a ve peygam-
berine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiç bir şeyi eksiltmez.”¹³⁹ “Ben siz-
den amel edenin hiç bir amelini zayı’ etmem.”¹⁴⁰**

Pâk ü tâhir varalım hazrete bâ-kalb-i selîm
Sen kerem eyle İlâhî bize ol demde meded.¹⁴¹

Seni aldar bu dehr-i dîn
Nef’eylemez mâl ü benûn
Nefs elinde olma zebûn
Vâsıl olmağa sa’y eyle.¹⁴²

Hüdâyi Câmii bahçesindeki hazîreden bir bölüm

“O gün ne mal fayda verir, ne de evlat. Ancak Allah’a kalb-i selimle gelenler hariç.”¹⁴³

Ve bi’l-eshâri hüm yestağfirüne
Bak istiğfâr eyle her seher gâh.¹⁴⁴

“Onlar seher vakitlerinde de istiğfâr ederlerdi. (Ve bi’l-eshâri hüm yestağfir-rûn)”¹⁴⁵

Nice bir emmârelikde eyleye nefsin karar
İşüdüp firrû ile’llahı et ol yana firâr.¹⁴⁶

Derûnundan edeb âhı
Koma gâfil sehergâhı
İşit firrû ilellâhı
Gel Allah’a gel Allah’a.¹⁴⁷

“O halde Allah’a kaçm. (ferrû ile’llah).”¹⁴⁸

Emâre bi’s-sû-i bırak
Olma Hak ehlinden ırak
Gör sıdk ile yola yerak
Gel Hakk’a pervâz edelim.¹⁴⁹

Beğim ol nefs-i emmâratü bi’s-sû’
Hevâsına uyanı edi bed-hû.¹⁵⁰

***“Doğrusu nefis sürekli kötülük emreder. (inne’n-nefse leemmâratün bi’s-sû’)*”¹⁵¹**

Dûna bakmaz himmeti bâlâ olan
Dini gözler âkıl u dâna olan
Yarın amadır bugün ama olan
Âkıl ol ko gafleti merdâne bak.¹⁵²

***“Bu dünyada kör olan kimse ahirette de ködür, üstelik iyice yolunu şaşır-
mıştır.”*¹⁵³**

Şunlar ki doğru gitmedi
Ferman-ı Hakkı tutmadı
Assı ziyan fark etmedi
Hayvan dürur belhüm edal.¹⁵⁴

***“İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar (belhüm edal). İşte
asıl gâfiller onlardır.”*¹⁵⁵**

Şükredersen Hâlik’a ger rûz-i şeb
İzdiyâd-ı nimete olur sebab
Gaflet ile nic’ olur halin aceb
Râzik’in in’âmına şükr edegör.¹⁵⁶

***“Hani Rabbiniz size, eğer şükrederseniz elbette size olan nimetimi artıraca-
ğım diye bildirmişti.”*¹⁵⁷**

7. Kıyamet ve Ahiret İle İlgili Kullanımları

Nice nâkıs etdi çü burhân taleb
O dem bedrin etdin işini tamam.¹⁵⁸
İki şakk oldu mâh engüştün ile
Çü gördü Sende nur-i şems-i vahdet.¹⁵⁹

***“Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.”*¹⁶⁰**

Hitab-ı ircii erse
Karîb olur beğim mâre
Serây-ı vahdete girse
Olurdu kadr ile a’yâd¹⁶¹

Mutmainne olub rızaya eriş
Yürü marzıyye ol safâya eriş
Terk edib fâniyi bekâya eriş
Âh nefsim seni nic’eyleyeyin.¹⁶²

***“Ey huzura kavuşmuş (mutmaine) nefis! Sen O’ndan hoşnut (râziyye), O da
senden hoşnut olarak (merzıyye) Rabbine dön. (ircii)”*¹⁶³**

Azîz Mahmud Hüdâyî Camii Hazreti Ebu Bekir (r.a) Levhası

E. Sonuç ve Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerîm hakkında, *Derddir âşıkın işi/Yokdur gayri teşvîşi-Kur'ân'ı bilen kişi/Furkânı bilmek gerek*¹⁶⁴ *Fikrinden dünya gitmez mi/Hak kelâmın işitmez mi-Ölenler ibret yetmez mi/Nic'olur halin ey gâfil*¹⁶⁵ *Hükm-ü Kur'ân'la âmil olmak aceb saadettir/ Hubb-i dilden zâil olmak aceb şekâvettir*¹⁶⁶ diyen Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Divânında, onun Kur'an muhtevasına ve Kur'an âyetlerine vukufiyeti net bir şekilde görülmektedir. O, söylediklerini büyük ölçüde âyet ve hadislerle dayandırmakta, âyet ve hadislerden iktibaslar yapmakta, Kur'an konularına telmihler yapmaktadır.

Divânı incelendiğinde, onun daha çok Allah, peygamberler, cihad, ibadet, zikir, tevbe, ahiret gibi konuları işlerken âyetlerden yararlandığı görülür. Bunu yaparken çoğu zaman âyet cümlelerini aynen kullanır, zaman zaman mini tasarruflarda bulunur, bazen de âyetlere işaret eden cümlelere yer verir.

Hüdâyî'nin âyetlerden iktibaslar yaparak söylediği Yüce Allah ile ilgili beyitlerde, Yüce Allah'ın varlığı, birliği, isim ve sıfatları işlenmiştir. Bu cümleden olarak O'nun eşsizliği, benzersiz oluşu, hiçbir şeye muhtaç olmayışı, mülkün gerçek sahibi oluşu, ölümsüz oluşu, her şeyin yaratıcısı oluşu, her ân bir işte oluşuna vurgu yapılmış; ayrıca tüm yönlerin Allah'ın oluşuna, O'nun yegane mâbûd oluşuna, dilediğini azîz, dilediğini zelîl edişine, erişilmez güç ve engin rahmet sahibi oluşuna ve nimetlerinin sonsuzluğuna deyinilmiştir.

Kur'an ile ilgili beyitlerde ise, Kur'an'ın indiği aya ve onun sürekli tekrarlanan yedi âyetlik Fâtîha suresine dikkat çekilmiştir.

Peygamberimiz ile ilgili beyitlerde, onun ahlâkının yüce oluşunu, nur ve ışıksaçan kandil oluşunu ve makam-ı Mahmud'un sahibi oluşunu anlatan âyetlerden iktibaslar yapılmıştır. Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mirac mucizelerinin anlatıldığı beyitlerde ise onun Cebrâil'le yakın oluşu sık sık tekrarlanmıştır.

Diğer peygamberlerle ilgili olarak meleklerin Hz. Adem'e secde edişleri, ateşin

Hızır'ın Hz. İbrahim'i yakmayışı, Hz. Musa'nın Yüce Allah'ı görmek isteği ve yine Hz. Musa'nın Hızır'la buluşmasını anlatan âyetlerden iktibaslar yapılmıştır.

İnsanın yaratılışı ve sorumluluğunu anlatan beyitlerde ise, insanın en güzel bir biçimde yaratıldığını, ruhlar aleminde Allah'a söz verişini, Allah için çalışıp çabalamasının gerekli oluşunu, yaptığı iyiliklerin asla boşa gitmeyeceğini, işlediği günah ve kusurlar için tevbe istiğfar etmesinin gereğini, her çeşit kötülükten sakınmasının kaçınılmazlığını ve nimetlere şükretmesinin lüzumunu anlatan âyetlerden iktibaslar yapılmıştır.

Son olarak kıyamet ve ahiretle ilgili iktibaslarında kıyametin yaklaştığına dikkat çekilerek insanın Yüce Allah'ın huzuruna, sorumluluklarını yapmış olmanın huzur ve rahatı içerisinde dönmesinin gereğine vurgu yapılmıştır.

Görüldüğü üzere Kur'an'dan yapılan iktibaslarda, Kur'an'ın en temel konularına denebilir ve Kur'an'ın hedeflediği sâlih insan tipinin oluşmasını sağlayan ilkelere vurgu yapılmıştır.

Hüdâyî'nin iktibas yaptığı beyitler arasında tamamı Türkçe olanlar olduğu gibi, Türkçe-Arapça kelime ve cümlelerden oluşan mülemma' beyitleri ve tamamı Arapça olan beyitleri de bulunmaktadır.

İktibaslarında âyet cümle ve kelimelerini bazen tam, bazen de nâkıs iktibaslar yaptığı; zaman zaman da âyetin mânasını temel kavramlarını muhafaza ederek beyitlerinde işlediği görülmektedir. Yaşadığı dönemi dikkate alındığında, çoğu şiirlerinde sade bir dil kullandığı, iktibaslarda vezin tutturabilmek için aşırı zorlama ve hazıflara gitmediği söylenebilir. Zira o, şiirlerini müridlerini ve halkı irşad etmek için yazmış olup sanat yapmak için yazmamıştır. Bu yüzden şiirlerinde sade bir anlatım yanında, mısra ve beyit tekrarlarına sık rastlanır. Bu durum onun tasavvuf edebiyatının önemli bir şahsiyeti oluşuna mani değildir. Dinî, ahlâkî ve tasavvufî esasları işlediği şiirlerinin çoğu ilahî formatında yazılmış ve bestelenmiştir. Bunda celvetî tarikatında musikînin önemli bir yerinin olması etkili olmuştur.

Bir gönül dostu olan Azîz Mahmud Hüdâyî, asırlar önce açtığı çığırda, yazdığı eserlerle ve söylediği şiirleriyle Kur'an ve Sünnet doğrultusunda insanları aydınlatmaya, bilgi, birikim ve hikmetlerini onlarla paylaşmaya bugün de devam etmektedir.

SÖZLÜK*

Add eylemek: Saymak	Aklâm: Kalemler
Aldar: Aldatır	Ass: Kâr
Âsuman: Gökyüzü	A'yâd: Bayramlar
Âyine: Ayna	Azb: Tatlı
Bâ kalb: Kalp ile	Bed hû: Kötü huy
Bedir: Ay	Belâ: Evet, musibet
Bî vezîr: Yardımcısız	Bî-çûn: Keyfiyetsiz, niçinsiz
Bî-nazîr: Eşsiz	Bî-şebîh: Benzersiz
Câhîd: İnkâr eden	Câmi': Toplayan
Çırağ: Kandil	Çü: ki
Dânâ: Bilge	Dehr-i dûn: Aşağılık dünya
Engüş: Parmak	Ervâh: Ruhlar
Eşcâr: Ağaçlar	Gedâ: Yoksul
Gencine: Kulluk makamı, hazine	Gülzâr: Gül bahçesi
Güzer: Seçmek	Ġâr: Mağara
Haml-i kebîr: Büyük yük	Hayme: Çadır
Hısn: Kale	Hullet: Dostluk
İhsâ: Saymak	İksâr: Çokça
İzdiyâd: Artırır	Kamu: Cümle
Kande: Nasıl	Mâh: Ay
Makrûn: Yakın	Mâr: Yılan
Matlab: İstek	Midâd: Mürekkep
Mûtû: Ölünez	Müstağrak: Kendinden geçmiş, gark olmuş
Nef'eylemek: Fayda vermek	Pervaz: Uçmak
Râh: Yol	Re'sü mâl: Sermaye
Rûz-ı şeb: Gece gündüz	Sa'yet: Çalış
Sehergâh: Seher vakti	Şecer: Ağaç
Şems: Güneş	Şeş: Dört
Teşvîş: Kargaşa	Timâr: Tedavi
Ukbâ: Ahiret	Ummân: Deniz, derya
Uşşâk: Aşıklar	Yerâk: Silah, hazırlık
Zammeyle: Kat, ekle	Zebûn: Esir
Zehî: ne iyi, ne mutlu	Zinhâr: Asla, sakın.

* Okuyucuya kolaylık olması için çalışmamıza aldığımız beyitlerdeki bazı kelimelerin kısa karşılıklarını vermeyi uygun gördük.

DİPNOTLAR

¹ Sıffin savaşında Muaviye tarafı yenileceklerini anlayınca, Amr b. As'ın tavsiyesi üzerine mus-hafları mızrakların uçlarına takarak Hz. Ali tarafına, "sizi Allah'ın Kitabına davet ediyoruz" diye bağışmışlar, bunun üzerine savaş durmuştu. bk. Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ*, III, 112-113.

² Tirmizi, *Fedâilü'l-Kur'ân* 14; Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'ân* 1.

³ bk. el-Mübârefkürî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VIII, 221.

⁴ bk. Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bürhân fî-Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 481-483; Celâ-lüddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 147; Ali el-Cârim- Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâ-dıha*, s. 270. Türk edebiyatında ise "tazmin", başka bir şairin bir mısramı yahut bir beytini, sahi-bini belirterek söz arasında söylemektir. bk. Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 150-151. Âyet yahut hadisden alınan bir parça ile sözün süslenmesi ve mânanın desteklenmesine ise "iktibas" denmiştir. Alıntı kısmen olursa "nâkıs iktibas", âyet yahut hadis tamının alınması ile olursa "tam iktibas" diye adlandırılır. bk. Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, s. 61.

⁵ bk. Tahirü'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 106, 158.

⁶ Merdud olan iktibasa örnek: İşçilerinin durumunu şikâyet ederken bir işverenin "Şüphesiz on-ların dönüşü bizdir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir." (el-Ğâşîye 88/25-26) âyetini kullanması. Halbuki âyet, inkarcılara karşı Yüce Allah'ın bir tehdididir. bk. es-Suyûtî, *el-İtkân*, I, 147.

⁷ Tâhâ 20/40.

⁸ el-Ankebût 29/41.

⁹ bk. ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 484.

¹⁰ Hayatı ile ilgili olarak bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 125-129; Hüseyin Vas-sâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 372-382; Kemaleddin Şenocak, *Kutbu'l-Ârifîn Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1970; Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî I Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı ve Eserle-ri*, İstanbul 1984; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982.

¹¹ bk. Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı*, Önsözden, İstanbul 1985. Hüdâî'nin se-kiz padişahla ilişkileri olmuş, ama onlara asla minnet etmemiştir. O, bu duruşunu kendisi şöyle ifade eder: *Sanma sen bizi Süleyman ü Selim'in kuluyuz/ Hâlik-ı âlem olan Rabbi-i Kerîm'in kulu-yuz.*

¹² Ziver Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî*, s. 69-84.

¹³ en-Nahl 16/98.

¹⁴ el-Ankebût 29/45.

¹⁵ Yunus 10/57.

¹⁶ bk. Safi Arpağuş, *Sohbetler-Aziz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1995.

¹⁷ Cengiz Gündoğdu, 'Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Belgradlı Ali Efendiye Gönderdiği Mektup', *Tasav-vuf Dergisi*, sy. 3, s. 81-84, Ankara 2000.

¹⁸ Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı*, s. 1.

¹⁹ Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 155/1, s. 121.

²⁰ el-Fatiha 1/1-4.

²¹ Tezeren, *a.g.e.*, 27/1, s. 39.

²² el-İhlas 112/1-4.

²³ Tezeren, *a.g.e.*, 89/1, s. 81.

²⁴ Tezeren, *a.g.e.*, 124/1, s. 103.

²⁵ eş-Şûrâ 42/11.

²⁶ Tezeren, *a.g.e.*, 107/3, s. 92.

²⁷ Tezeren, *a.g.e.*, 120/4, s. 100.

²⁸ Tezeren, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 164/3, s. 128.

²⁹ Tezeren, *a.g.e.*, 177/6, s. 136.

³⁰ Tezeren, *a.g.e.*, s. 204/3.

³¹ el-Kasas 28/88.

³² Tezeren, *a.g.e.*, 94/1, s. 84.

³³ Tezeren, *a.g.e.*, 124/6, s. 103.

- 34 Tezeren, *a.g.e.*, 185/4, s. 141.
35 el-Hadîd 57/3.
36 Tezeren, *a.g.e.*, s, 182/49.
37 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, s. 187/8.
38 en-Nisâ 4/171.
39 Tezeren, *a.g.e.*, 83/2, s. 76.
40 er-Rahman 55/29.
41 Tezeren, *a.g.e.*, 52/3, s. 57; 214/2, s. 161.
42 Tezeren, *a.g.e.*, 214/2, s. 161.
43 el-En'âm 6/73.
44 el-İsra 17/43.
45 Tezeren, *a.g.e.*, 1/3, s. 17.
46 en-Nur 24/35.
47 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, s. 190/58.
48 78 en-Nebe' 78/6-7.
49 Tezeren, *a.g.e.*, 79/4, s. 74.
50 Tezeren, *a.g.e.*, 107/2, s. 92.
51 Tezeren, *a.g.e.*, 136/2, s. 109.
52 Tezeren, *a.g.e.*, 161/2, s. 125.
53 el-Bakara 2/115.
54 Tezeren, *a.g.e.*, 183/2, s. 140.
55 Âl-i Imrân 3/51, Meryem 19/36, Yasîn 36/64.
56 Tezeren, *a.g.e.*, 187/2, s. 143.
57 er-Ra'd 13/33, ez-Zümer 39/23, 36, Ğâfir 40/33.
58 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, s. 204/4.
59 Âl-i Imrân 3/26.
60 Tezeren, *a.g.e.*, 142/3, s. 112.
61 el-A'râf 7/183, el-Kalem 68/45.
62 Âl-i Imrân 3/53, el-Enfâl 8/30.
63 Tezeren, *a.g.e.*, 190/1, s. 145.
64 Tezeren, *a.g.e.*, s. 179/34.
65 ez-Zümer 39/53.
66 Tezeren, *a.g.e.*, 12/2, s. 29.
67 Tezeren, *a.g.e.*, 61/3, s. 61.
68 Tezeren, *a.g.e.*, 101/7, s. 88.
69 Tezeren, *a.g.e.*, 121/5, s. 100.
70 Tezeren, *a.g.e.*, 144/3, s. 113.
71 İbrahim 14/34, en-Nahl 16/18.
72 Tezeren, *a.g.e.*, 60/3, s. 61.
73 Tezeren, *a.g.e.*, 101/2, s. 88.
74 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 122/3, s. 101.
75 Tezeren, *a.g.e.*, 125/2, s. 103.
76 Lokman 31/27, el-Kehf 18/110.
77 Tezeren, *a.g.e.*, 149/3, s. 117.
78 el-Bakara 2/185.
79 Tezeren, *a.g.e.*, 8/3, s. 24.
80 el-Hıcr 15/87.
81 Tezeren, *a.g.e.*, 162/2, s. 126.
82 el-Kalem 68/4.
83 Tezeren, *a.g.e.*, 8/2, s. 24.
84 el-Ahzâb 33/46.

- 85 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 8/5, s. 24.
86 Tezeren, *a.g.e.*, 9/5, s. 24.
87 el-İsrâ 17/79.
88 Tezeren, *a.g.e.*, 8/4, s. 24.
89 Tezeren, *a.g.e.*, s. 205.
90 el-İsrâ 17/1.
91 en-Necm 53/10.
92 Tezeren, *a.g.e.*, 10/3, s. 25.
93 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 214/7, s. 161.
94 Tezeren, *a.g.e.*, 44/4-5, s. 50.
95 Tezeren, *a.g.e.*, 77/5, s. 73.
96 Tezeren, *a.g.e.*, 72/6, s. 69.
97 Tezeren, *a.g.e.*, 177/4, s. 136.
98 Tezeren, *a.g.e.*, 210/3, s. 158.
99 Tezeren, *a.g.e.*, 214/7, s. 161.
100 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 224/4, s. 167.
101 Tezeren, *a.g.e.*, 227/3, s. 169.
102 Tezeren, *a.g.e.*, s. 176/5.
103 en-Necm 53/8-9.
104 Tezeren, *a.g.e.*, 7/3, s. 23.
105 en-Necm 53/13-14.
106 Tezeren, *a.g.e.*, 44/3, s. 50.
107 el-Bakara 2/34.
108 Tezeren, *a.g.e.*, 15/2, s. 31.
109 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 3477, s. 44.
110 Tezeren, *a.g.e.*, 18/4, s. 33.
111 Tezeren, *a.g.e.*, 115/4, s. 97.
112 Tezeren, *a.g.e.*, 204/3, s. 154.
113 el-Enbiya 21/69.
114 Tezeren, *a.g.e.*, 135/3, s. 108.
115 el-Arâf 7/143.
116 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 147/7, s. 115.
117 el-Kehf 18/60
118 Tezeren, *a.g.e.*, 5/4, s. 20.
119 Tezeren, *a.g.e.*, 46/8, s. 52
120 Tezeren, *a.g.e.*, 111/1, s. 94.
121 el-Hac 22/18.
122 el-Araf 7/172.
123 Tezeren, *a.g.e.*, 87/2, s. 79.
124 et-Tîn 95/4.
125 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 17/3, s. 32.
126 el-Ahzâb 33/72.
127 Tezeren, *a.g.e.*, 188/5, s. 144.
128 el-Vâkıa 56/10, et-Tevbe 9/100, el-Mü'minûn 23/61.
129 Tezeren, *a.g.e.*, 21/1, s. 35.
130 el-Hac 22/78.
131 Tezeren, *a.g.e.*, 11/1, s. 29.
132 Tezeren, *a.g.e.*, 22/4, s. 35.
133 Tezeren, *a.g.e.*, s. 207/7.
134 en-Necm 53/39.
135 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, s. 210/3.

- 136 el-Fâtır 35/10.
137 Tezeren, *a.g.e.*, 11/2, s. 29.
138 et-Tûr 52/21.
139 el-Hucurat 49/14.
140 Âl-i Imrân 3/195.
141 Tezeren, *a.g.e.*, 29/2, s. 40.
142 Tezeren, *a.g.e.*, 185/2, s. 141.
143 eş-Şuarâ 26/88-89.
144 Tezeren, *a.g.e.*, 190/4, s. 145.
145 ez-Zâriyât 51/18.
146 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 55/5, s. 58.
147 Tezeren, *a.g.e.*, 172/3, s. 133.
148 ez-Zâriyat 51/50.
149 Tezeren, *a.g.e.*, 118/3, s. 99.
150 Tezeren, *a.g.e.*, s. 196/148.
151 Yûsuf 12/53.
152 Tezeren, *a.g.e.*, 88/3, s. 80.
153 el-İsrâ 17/72.
154 Tezeren, *a.g.e.*, 105/2, s. 91.
155 el-A'raf 7/179.
156 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 66/3, s. 65.
157 İbrahim 14/7.
158 Tezeren, *a.g.e.*, 9/4, s. 24.
159 Tezeren, *a.g.e.*, 10/8, s. 25.
160 el-Kamer 54/1.
161 Tezeren, *a.g.e.*, 32/3, s. 41.
162 Tezeren, *a.g.e.*, 114/7, s. 114.
163 el-Fecr 89/27-28.
164 Tezeren, *a.g.e.*, 96/4, s. 85.
165 Tezeren, *Seyyid Azîz Mahmud Hüdâyî Divânı*, 112/2, s. 95.
166 Tezeren, *a.g.e.*, s. 192/88.